ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора

Семеног Олени Миколаївни

про дисертацію **Папушиної Валентини Антонівни**

«Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність теми дослідження

Тема дослідження є актуальною і знаходиться на перетині важливих напрямів педагогічної науки й соціальної практики. Тенденції гуманізації, інноваційності, кроскультурності, зростання суспільних вимог до забезпечення якості й інноваційного розвитку української освіти, переосмислення «місії вчителя української мови і літератури як носія естетичних почуттів, естетичних ідеалів, естетичних смаків, взірця досконалої оцінки творів мистецтва та розуміння прекрасного» (В. Папушина, автореферат, с. 16), виявлені дослідницею суперечності актуалізують проблему модернізації теоретичних і методичних засад формування естетичної культури майбутніх учителів-словесників.

Класична і сучасна художня література та мистецтво, зокрема твори української і зарубіжної літератури, є матеріалом для формування естетичної культури особистості. Тому в процесі підготовки майбутніх учителів української мови і літератури важливим є опанування «секретів» творчості митця, рефлексивне занурення в його творчу лабораторію, інтерпретація художнього тексту, осмислення його образного багатства, мовної палітри, пізнання мистецтва як культурної цінності, що поглибить як літературознавчі знання майбутніх фахівців, так і оволодіння ними категоріями прекрасного.

Зв'язок теми із планами відповідних галузей науки

Рецензована робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Хмельницького національного університету «Психолого-педагогічна система становлення особистості фахівця» (ДР№ 0114U005266). Тема дисертації затверджена вченою радою Хмельницького національного університету й узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні, що увиразнює актуальність і практичну значущість рецензованого дослідження.

Актуальність досліджуваної здобувачкою наукової проблеми посилюється положеннями Законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова

українська школа» (2016) та ін. У цих та інших документах окреслено вимоги до вчителя, підкреслюється необхідність модернізації функцій, завдань, напрямів та змісту його професійної діяльності.

Структура та оцінка змісту дисертації

Структура дослідження, що тривало впродовж 2012-2020 рр., загалом логічна. Структурні компоненти (анотації українською та англійською мовами, вступ, 5 розділів, висновки до розділів, загальні висновки) у цілому взаємопов'язані; 20 таблиць, 11 рисунків, 6 додатків унаочнюють виконання 7 завдань роботи. Повний обсяг дисертації становить 527 сторінок, основний зміст викладено на 366 сторінках. Зміст роботи характеризується послідовністю викладу матеріалу.

У вступі обґрунтовано вибір теми, сформульовано суперечності; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, гіпотезу, концепцію, методи дослідження. Концепція дослідження загалом цілісна.

Розділи дисертації в цілому завершені, презентують історико-методологічні, науково-теоретичні, методико-прикладні й експериментальні складники отриманих результатів; дослідницький пошук відображений у 42 одноосібних наукових публікаціях здобувачки. Відзначимо, що за традиційною структурою роботи проглядається глибоке осмислення методологічного підґрунтя проблеми і оригінальність науково-методичних аргументів.

У розділі 1 авторка виконує **перше завдання**. На основі узагальнення тенденцій формування естетичної культури в контексті закордонних та вітчизняних освітніх парадигм, сучасних підходів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів (пп. 1.2-1.3) конкретизовано групи понять філософсько-естетичних категорій, дефініцій щодо сутності естетичної культури особистості, естетичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури (п. 1.1).

З урахуванням аналізу історичного досвіду, викристалізованого у працях В. Водовозова, А. Макаренка, Я. Мамонтова, В. Острогорського В. Стоюніна, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін., вивчення практичного досвіду педагогів Н. Волошиної, О. Отич та ін., психолого-педагогічного обґрунтування опанування категорій прекрасного (праці Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Давидова, І. Зязюна та ін.) дослідниця розкриває особливість професії вчителя-словесника під кутом організації практичної естетичної діяльності.

У розділі 2 вирішено **друге і третє** завдання. На основі аналізу нормативних освітніх документів, освітньо-професійних програм,

філософських, психологічних, педагогічних наукових праць охарактеризовано естетичну професіограму, структуру естетичної культури (п. 2.1), критеріальний комплекс сформованості естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури: критерії (мотиваційний, гностичний, праксеологічний, особистісний) та їх показники, рівні сформованості естетичної культури майбутніх учителів-словесників (п. 2.2). Обґрунтовуючи низький, базовий, середній, високий рівні сформованості естетичної культури, дослідниця загалом враховує специфіку змісту ціннісно-мотиваційного, когнітивно-лінгвокультурного, діяльнісно-творчого, особистісно-розвивального компонентів естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, освітній рівень бакалавр.

У розділі 3 вирішено **четверте, п'яте і частково шосте завдання.** Представлено концепцію формування естетичної культури майбутніх учителів-словесників, що ґрунтується на комплексному поєднанні теорій вітчизняних та закордонних учених щодо естетичного розвитку, формування естетичних смаків, естетичного світогляду, естетичних почуттів, творчого самовираження у процесі естетичної діяльності, поетапного формування естетичної культури і реалізується на взаємозумовлених методологічному, теоретичному, практичному рівнях (пп. 3.1).

Фундаментальним підґрунтям розробки концепції дослідження, а також педагогічних умов формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури (пп. 3.3) слугують положення низки таких підходів, як системний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний, гносеологічний, аксіологічний, акмеологічний, праксеологічний, онтологічний, культурологічний, герменевтичний, інтегративний, кроскультурний, практико-орієнтований (пп. 3.2, сс. 218-237).

Прикметно, що особливу увагу дослідниця приділяє реалізації особистісно зорієнтованого підходу, розгляду респондентів як активних суб'єктів естетичної діяльності, прагне урахувати необхідність створення індивідуальних траєкторій формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури (сс. 224-226), що визначають «високий рівень сформованості естетичної культури … майбутніх учителів зі зрілою «Я-концепцією», із розвинутим критичним мисленням, здатних самостійно створювати оригінальні художні, публіцистичні, літературно-критичні тексти, проявляти при цьому індивідуальний творчий почерк та емоційно-естетичну образність (В. Папушина, дисертація, сс. 174-175). Такі фахівці готові до безперервного саморозвитку, проєктування нових алгоритмів формування естетичної культури.

Урахування положень системного підходу дозволило спроєктувати й обґрунтувати педагогічну систему формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури та розробити структурно-функціональну модель формування означеної якості в єдності концептуального, змістово-діяльнісного, результативного блоків (пп. 3.4, сс. 255-273).

У розділі 4 вирішено **сьоме завдання**: розкрито сутність методики поетапного формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури в освітньому процесі (сс. 276-329). Авторка запропонувала апробований нею упродовж 2012-2020 рр. дидактичний комплекс інноваційних форм, методів, технологій, засобів навчання дисциплін «Історія зарубіжної літератури» (1-4 курси), «Естетичні аспекти української і зарубіжної літератури» (4 курс). Програми дисциплін складено на засадах міждисциплінарної інтеграції історії зарубіжної літератури з культурологією, історією української літератури, ономастикою, лінгвокультурологією, герменевтикою, семіотикою, що суттєво поглиблює розуміння естетичних категорій у процесі аналізу літературних творів.

Результатом першого етапу є значне розширення сфери естетичних інтересів майбутніх учителів на основі усвідомлення необхідності інтелектуального розвитку та досягнення високого рівня естетичної культури; другого – поглиблення компетентнісного та інтелектуального рівнів майбутніх учителів, вироблення здатності до емпатії, інтелектуальної та естетичної рефлексії, подальшого розвитку навчальних та естетичних потреб студентів, зокрема в естетичній практичній діяльності; третього – розроблення індивідуальної траєкторії формування естетичної культури, четвертого – актуалізація процесу самореалізації, сприяння становленню власного іміджу майбутніх учителів української мови і літератури, їх творчому самовираженню.

У розділі 5 в цілому вирішено шосте **завдання** – експериментально перевірити ефективність педагогічної системи формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури (пп. 5.1-5.3, сс. 347-372). Експериментальна база дослідження охоплює 5 закладів вищої педагогічної освіти різних регіонів України.

Відзначимо ретельно дібраний психолого-педагогічний інструментарій, представлений комплексом як адаптованих методик (М. Рокича «Ціннісні орієнтації», Т. Елерса для визначення мотивації до естетичної діяльності; тести «Діагностика рівня емпатії» (за методикою І. Юсупова); «Визначення рівня інтелектуальної та естетичної рефлексії» (за А. Карповим)), так і авторських (інтерв'ювання «Мої естетичні інтереси та

потреби», тестування для визначення рівня оволодіння лінгвокультурними концептами літературного твору, дослідницькі завдання на оперування естетичними категоріями літературного твору, методика «незакінченої думки» для перевірки рівня творчого мислення, завдання на визначення естетичного багатства мистецьких явищ, опитувальник «Визначення рівня критичного мислення»), відображених у додатках до дисертації (Додаток Б, сс. 450-464).

Застосування статистичних методів увиразнює об'єктивність отриманих результатів дослідно-експериментальної роботи.

Результати виконаного теоретико-методичного дослідження підтвердили досягнення мети, розв'язання суперечностей і поставлених 7 завдань. Отримані результати характеризуються науковою новизною, теоретичним значенням і практичною цінністю.

Найбільш істотні наукові результати дисертації

Дисертаційна робота містить нові наукові положення, які сприяють підвищенню якості професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури у контексті посилення вимог до професіоналізму педагогів.

1. В.А. Папушина, спираючись на кращі напрацювання в царині філософської, культурологічної, педагогічної, психологічної, філологічної наук, використовуючи положення актуальних наукових підходів і принципів вперше сформулювала, науково обґрунтувала теоретичні та методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури.

2. Розкрито сутність і структуру естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, обґрунтовано авторську концепцію формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури у процесі професійної підготовки в закладах вищої педагогічної освіти.

3. Розроблено й обґрунтовано педагогічну систему формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, яка ґрунтується на концептуальній ідеї цілісного особистісно-професійного становлення й розвитку, побудована з урахуванням методологічних фундаментально-філософських, загально- і конкретно-наукових підходів та її підсистем, результатом реалізації яких є позитивна динаміка рівнів сформованості естетичної культури майбутніх учителів-словесників.

Функціонування системи є спеціально організованим процесом, цілеспрямованим, інноваційним за своєю сутністю, адаптованим до реальних умов професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури.

4. Розроблено структурно-функціональну модель педагогічної системи, що охоплює 3 блоки: концептуальний; змістово-діяльнісний (компоненти естетичної культури, педагогічні умови, етапи, методи та технології навчання, засоби навчання), результативний (критерії, показники, рівні сформованості естетичної культури майбутніх учителів);

5. Обґрунтовано педагогічні умови формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури в освітньому процесі закладу вищої педагогічної освіти, що виявились ефективними, як показує аналіз дослідно-експериментальної роботи.

Реалізація першої педагогічної умови (створення позитивної мотивації до естетичної діяльності) здійснювалась на всіх етапах формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури (пп. 3.3, сс. 240-243) і стимулювала оволодіння предметною діяльністю, особистісний розвиток учасників дослідної роботи через удосконалення рівня володіння українською мовою, опанування естетичних категорій, що об'єднують духовний та інтелектуальний рівень особистості.

Удосконалення змісту професійної підготовки на основі міждисциплінарної інтеграції й наповнення кроскультурним та лінгвокультурологічним контентом (друга педагогічна умова) (пп. 3.3, сс. 243-246) дозволило підвищити у студентів рівень навичок аналізу літературних творів, рівень оволодіння метамовою різних видів мистецтв, використання інтеграційних знань у практичній естетичній діяльності (виконання творчих проєктів тощо).

Дотримання третьої педагогічної умови (самореалізація майбутніх учителів української мови і літератури в естетичному середовищі закладу) актуалізувало потребу студентів у творчому самовираженні та сприяло вибору видів естетичної діяльності відповідно до їх нахилів та здібностей кожного, сприяло виробленню індивідуального стилю у процесі виконання пізнавальних, дослідницьких, проблемно-пошукових, естетичних проєктів, публічна презентація яких сприяла усвідомленню себе як носія національних культурних цінностей, розширило сферу спілкування із громадськими діячами, письменниками, мистецтвознавцями (пп. 3.3, сс. 246-248).

Упровадження навчально-методичного забезпечення (четверта педагогічна умова) (пп. 3.3, сс. 248-255) підвищило рівень опанування студентами дисциплін «Історія зарубіжної літератури», «Історія української літератури» через удосконалення методики їх викладання, а також дисциплін «Українська ономастика», «Основи лінгвокультурології», «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» та ін. завдяки використання інтерактивних технологій (літературний квест, брейн-ринг, засідання «круглого столу»,

поетичних віталень, створення сценаріїв уривків літературних творів та їх сценічних інтерпретацій, буктрейлерів тощо).

6. Уточнено зміст ключових понять дослідження («естетична культура», «естетична культура майбутнього вчителя української мови і літератури», «формування естетичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури»).

7. Уточнено критерії і рівні сформованості естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури; методику формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури у закладах вищої освіти.

8. Подальшого розвитку набули зміст, організаційні форми, методи, засоби формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури в освітньому процесі ЗВО.

Практичне значення одержаних результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні у практику роботи закладів вищої педагогічної освіти навчально-методичного забезпечення педагогічної системи формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, що охоплює програму інтегрованого спеціального навчального курсу, посібник «Естетичні аспекти зарубіжної і української літератури», методичні вказівки до практичних занять, дидактичні матеріали, зразки технологічних карт до практичних занять з курсу «Історія зарубіжної літератури». Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями в системі мовно-літературної освіти; викладачами педагогічних університетів для самостійної, індивідуальної роботи студентів-філологів; педагогами інститутів післядипломної освіти.

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз змісту дисертаційної роботи, автореферату, наукових публікацій здобувачки є підставою для висновку про те, що наукові положення, висновки, рекомендації є обґрунтованими й достовірними.

Дослідниця спирається на основні філософські та загальнонаукові положення про об'єктивність, діалектичність, науковість, історизм пізнання прекрасного; гармонію людини й світу; морально-ціннісні спрямування особистості, розвиток її чуттєво-емоційної сфери, дослідження закономірностей естетичного розвитку особистості; ідеї про співвідношення художнього та естетичного; психологічні та педагогічні основи взаємозв'язку

навчання, самостійної роботи, самоосвіти й розвитку особистості, її самореалізації.

Науковий апарат дисертаційного дослідження – об'єкт , предмет, мета, завдання, гіпотеза сформульовано переконливо. Це дозволило автору успішно здійснити науковий пошук у напрямі від історико-педагогічних витоків проблеми і дефінітивного наповнення її понять до розроблення педагогічної системи формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури та її експериментальної апробації.

Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети дослідження було використано комплекс методів, зокрема, концептуально-порівняльний, системно-структурний аналіз, моделювання, класифікація та проєктування, педагогічний експеримент; математичної статистики: обчислення та порівняння зі стандартними показниками критерію Фішера (F-критерію) для доведення достовірності отриманих результатів.

Вагомою є джерельна база, що охоплює 629 наукових джерел, із них 32 – іноземною мовою. Основу становлять нормативні документи, енциклопедії, довідкові видання, монографії, матеріали на інтернет-сайтах університетів, періодичні видання, збірники наукових публікацій, що дозволило здійснити наукову рефлексію різних аспектів проблеми, сприяло підвищенню ступеня обґрунтованості отриманих результатів.

Обґрунтовані в дисертації результати дослідження упроваджено в освітній процес філологічних факультетів таких закладів вищої освіти: Криворізький державний педагогічний університет, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Бердянський державний педагогічний університет, Хмельницький національний університет, про що свідчать відповідні довідки.

Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових фахових виданнях та ідентичність змісту автореферату

Основний зміст і результати дослідження відображено в 49 публікаціях, 42 із них – одноосібні. Із них: 1 одноосібна монографія, 1 посібник, який рекомендовано МОН України, 27 праць відображають основні результати дисертації. Особистий внесок здобувачки у працях, написаних у співавторстві, чітко визначений.

При виконанні дисертаційної роботи авторка дотримувалась принципів академічної доброчесності. Дисертація та автореферат оформлені згідно з вимогами «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою

Кабінету Міністрів України. Зміст автореферату загалом відображає основні положення і висновки проведеного міждисциплінарного фундаментального дослідження. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися. Зміст автореферату ідентично репрезентує структуру і зміст дисертаційної роботи.

Зауваження і побажання щодо змісту дисертації

1. Аналізоване дослідження є актуальним і своєчасним. Разом з тим, на нашу думку, у вступі дисертації та автореферату доцільно було більш чітко окреслити актуальність проблеми формування естетичної культури саме для майбутнього вчителя української мови і літератури.

2. У дисертації авторка керується низкою нових термінів, понять («естетична практична діяльність», «самостійна творча естетична діяльність»), пропонує авторське тлумачення окремих («естетична культура майбутнього вчителя української мови і літератури», («формування естетичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури», «сформованість естетичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури» та ін.) або уточнює відомі терміни («естетична культура», «естетичний розвиток» та ін.). Деякі із запропонованих визначень є нечіткими, а, уточнюючи зміст окремих термінів, бажано більш чітко вказати, як саме доповнено (уточнено) зміст. У додатках доцільно подати глосарій використаних термінів.

3. Бажано було більш цілісно окреслити педагогічну систему формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, розкрити зв'язки, роль інтеграції теоретичної і практичної компонентів.

4. В авторській концепції наголошено на національній спрямованості формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури, проте пріоритетність цього спрямування не отримала достатнього пояснення в дисертаційній роботі.

5. У дослідженні представлено аналіз зарубіжного досвіду формування естетичної культури, окреслено роль мистецьких дисциплін, важливо було скорегувати такий аналіз на формування естетичної культури, власне, майбутніх учителів рідної мови і літератури.

6. Доцільно було чіткіше описати організацію дослідно-експериментальної роботи, пояснити динаміку кількісних та якісних змін в експериментальній та контрольній групах після експерименту.

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки опонованого дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертація Папушиної Валентини Антонівни «Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури» є структурно завершеним, фундаментальним, самостійним, цілісним, міждисциплінарним дослідженням, містить нові, науково обґрунтовані результати зі спеціальності теорії і методики професійної освіти, що в сукупності мають важливе соціально-культурне значення та є суттєвим для теорії і практики розвитку професіоналізму педагогів.

Докторська дисертація відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 №656. Папушина Валентина Антонівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

Семеног О. М.

Підпис Семеног О. М.
засвідчую
в.о. ректора
Л. В. Пшенична
05 " 01 2021 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ЄДРПОУ 02125510